

بررسی تطبیقی ویژگی‌های معلم از دیدگاه فارابی و شهید ثانی و ارائه دستاوردهای آن برای نظام تربیت معلم در ایران^۱

اعظم ریاضی^۲

محمد حسن میرزامحمدی^۳

دکتر محسن ایمانی^۴

چکیده:

هدف اصلی این پژوهش تطبیق ویژگی‌های معلم از دیدگاه فارابی و شهید ثانی و ارائه دستاوردهای آن برای نظام تربیت معلم در ایران است. دستیابی به این هدف نیز نیازمند بررسی دقیق ویژگی‌هایی است که این اندیشمندان در آثار خود برای معلم در نظر گرفته اند. در این راستا و با توجه به مراتب فوق از روش‌های تحلیل تطبیقی و استنتاج استفاده شد. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که هر دو فیلسوف مسلمان در مسائلی چون دغدغه نسبت به مسأله معلم و معلمی، حافظ شریعت، علاقه مند به تعلیم و تربیت، آراستگی به خصوصیات اخلاقی، معلمی به عنوان یک حرفه تخصصی دارای اشتراک هستند. اما در جامعیت دیدگاه شهید ثانی در خصوص ویژگی‌های معلم، توجه به موضوع شاگرد و نوع تقسیم بندی ویژگی‌ها دارای افتراق می‌باشند. براین اساس و با توجه به نتایج پژوهش حفاظت از شریعت الهی تا پای جان، آموزندگی مدام، پدید آوری و جان‌سپاری پروری در ویژگی‌های معلم به عنوان دستاوردهای مناسب برای حل چالش‌های موجود در نظام تربیت معلم ارائه شد.

کلیدواژه‌ها: تطبیق، ویژگی‌های معلم، نظام تربیت معلم، دستاوردها.

^۱- این مقاله مستخرج از رساله دکتری فلسفه تعلیم و تربیت در دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم تحقیقات است.

^۲- دانشجوی دوره دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، واحد علوم تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، salmariaz95@gmail.com

^۳- دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه شاهد، تهران، ایران (نویسنده مسئول) mirzamohammadi@shahed.ac.ir

^۴- دانشیار گروه علوم تربیتی دانشگاه تربیت مدرس

۱- مقدمه:

معلم و معلمی، با هر عنوانی که وی را بنامیم (مربی، استاد، پرورش کار، مدرس و...) بایستی دارای فلسفه ای باشد که به آن فلسفه معلمی و یا فلسفه تربیت معلم می‌گویند. در این فلسفه، ویژگی‌های معلم مطلوب ترسیم می‌شود. برای ترسیم این ویژگی‌ها لازم است که به آراء و اندیشه‌های مربیان بزرگ مراجعه کرد. این مربیان از قدیم تا به حال نسبت به معلم و ویژگی‌های آن دغدغه داشته‌اند. چون فضای این مقاله بومی است، در این جا از بیان ویژگی‌های معلم از دیدگاه اندیشمندان غربی صرف نظر کرده، لکن به صورت مختصر نظر برخی از مربیان معاصر کشورمان درخصوص این ویژگی‌ها بیان می‌شود: «به عنوان مثال، «صدیق» از جمله ویژگی‌های معلم را شامل عشق به معلمی، احساس مسئولیت، سلامت تن، عقل و اخلاق و شناخت شاگرد می‌داند. «هوشیار» متاثر از «اشتاینر»^۱، علاوه بر موارد مورد نظر صدیق، ارزش محور بودن را یکی از ویژگی‌های معلم می‌داند. «شکوهی» تربیت معلم را اساسی ترین نیاز آموزش و پرورش دانسته و برای آن طرح مشخصی ارائه کرده است. «شریعتمداری» علاوه بر موارد مورد تاکید مربیان قبل، پرورش ذهنیت فلسفی را یکی از ضرورت‌های برنامه تربیت معلم می‌داند. «کاردان» نیز علاوه بر موارد فوق، دانش پژوهی را برای معلمان بسیار ضروری می‌داند (میرزاحمدی و احمد آبادی آرانی، ۱۳۹۸). با توجه به مراتب فوق مشخص می‌شود که معلم و ویژگی‌های آن تا چه اندازه در نظام تعلیم و تربیت اهمیت دارد.

به همین سبب در نظام تعلیم و تربیت ما توجه به تغییر بنیادین آموزش و پرورش معطوف شده تا با تحول در این زمینه به گونه ای سازنده با معضلات و چالش‌هایی پیش رو مواجه شوند. یکی از این زمینه‌ها تأسیس دانشگاه فرهنگیان در جهت تأمین و تربیت نیروی انسانی و دستیابی به یک نظام پویا و هوشمند و برخوردار از خرد و دانش ورزی است. «دانشگاه فرهنگیان به عنوان نهاد متولی تربیت معلم در کشور، در کنار همه تلاش‌هایی که برای استحصال دانش خارج از مرزهای ایران و دانش جهانی بایستی انجام دهد، آن چه را هم از جنس تجربه قابل اعتنا و اتکا در کشور و در حوزه تربیت معلم وجود دارد، مورد توجه قرار می‌دهد» (مهر محمدی، ۱۳۹۵ : ۹).

از آنجایی که نظام تعلیم و تربیت ما مبتنی بر معارف اسلامی است تحقیق و تفحص در آراء و اندیشه فیلسوفان تربیتی می‌تواند بستر مناسبی برای بهبود روند تربیت معلم و حل معضلات تربیتی در این راستا در اختیار کارگزاران قرار دهد. در این میان معلم ثانی و شهید ثانی سهم بسزایی در تدوین

¹- Kerschensteiner

و تبیین نظام تربیتی به خصوص در زمینه آداب معلمی و متعلمی داشته اند که حاوی اندیشه‌های فلسفی و حکمت آمیز است.

ابو نصر محمد بن محمد طرخان معروف به فارابی از جمله فیلسوفان نامدار مسلمان است که تحت تأثیر اندیشه فلسفی افلاطون و ارسطو و تقویت آن در بستر اسلام اقدام به تدوین نظام فلسفه تربیتی خود نموده است که به زعم داوری اردکانی (۱۳۷۷) و به همین سبب او را مبدع فلسفه اسلامی نامیدند. اندیشه بلند او در احصای علوم، تدوین نظریه مدینه فاضله، ارائه نظریه فیض در فلسفه و مهارت در تمام علوم نظری و عملی عصر خویش از وی یک فیلسوف و اندیشمند تمام عیار می‌سازد، به گونه ای که لقب معلم ثانی بعد از ارسطو به حق شایسته اوست (میرزا محمدی، ۱۳۸۳: ۵۶). فلسفه فارابی اقیانوس بی کرانی است که در عرصه‌های مختلف ارائه شده لکن جهت گیری‌های وی در تعلیم و تربیت در آثاری چون آراء اهل المدینه الفاضله (۱۹۹۱)، تحصیل السعاده (۱۴۰۳)، فصول المنتزعه (۱۳۸۱) و... نشان از اهمیت والای این موضوع در آرمان شهر او دارد. از نظر فارابی و در جریان تعلیم و تربیت معلم عنصری ارزشمندی است که به دلیل حکمت و تجربه فراوان از مقبولیت بالایی نزد افراد جامعه برخوردار بوده و لازم است مردم از او پیروی نمایند.

«زین الدین بن علی بن احمد جبعی عاملی» معروف به شهید ثانی، نیز از مشاهیر شیعه و مربیان بزرگ مسلمان می‌باشد. «در میان تربیت پژوهان شیعه، هیچ کس به گستردگی و ژرفایی و فراگیری شهید ثانی به معلم و آداب و وظایف آموزشی و تربیتی او نپرداخته است (رفیعی، ۱۳۹۲: ۲۴۱)». اندیشه‌های شهید ثانی متأثر از اسلام و به ویژه عالم تشیع و آموزه‌ها و باورهای دینی سرچشمه گرفته است. وی روش‌های تربیتی خود را از قرآن کریم، احکام و قوانین الهی استخراج نموده و در آداب تعلیم و تربیت به کار برده است. شهید ثانی آثار فراوانی دارد که معرفی آن‌ها در این جا نه ضروری و نه ممکن است. لکن در تحقیق حاضر، معروف ترین کتاب تربیتی شهید با نام «منیه المرید فی آداب المفید و المستفید» (شهید ثانی، ۱۳۵۹) که به فارسی «آداب تعلیم و تربیت در اسلام» ترجمه شده است (حجتی، ۱۳۵۹) محور قرار گرفته است. شهید ثانی منیه المرید را در یک مقدمه، چهار باب و خاتمه تنظیم و تحریر کرده که بخش اصلی و مهم کتاب به آداب و وظایف معلم اختصاص یافته است. منیه المرید کتابی است که در حوزه‌های علوم اسلامی همواره از جایگاه رفیعی برخوردار بوده و عالمان و مربیان حوزه‌های تشیع، به نگرستن، آموختن و آموزاندن آن توصیه نموده و جایگاه بلند و نقش والای آن را ستوده‌اند.

در بررسی پیشینه بحث ملاحظه می‌شود که موضوع ویژگی‌های معلم مورد توجه بسیاری از محققان قرار گرفته است. میرزامحمدی (۱۳۹۲) در تحقیقی با استناد کامل به آثار فارابی به زندگی و فلسفه تربیتی او پرداخته و اهداف، مبانی، اصول و روش‌های تعلیم و تربیت را با هدف تحقق دستاوردی جدید برای نظام آموزش و پرورش کشور مورد نقد و بررسی قرار داده است. مختاری (۱۳۸۸) نیز در تلاش بوده است با بررسی اهداف تربیتی و اخلاقی آثار شهید ثانی از مغفول ماندن دیدگاه تربیتی به خصوص آداب تعلیم و تربیت و اصول اخلاقی جلوگیری نماید. حسینی (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان بررسی و تبیین مؤلفه‌های اخلاق حرفه‌ای معلمان از دیدگاه شهید ثانی و احمد ملا نراقی انجام داده تا صلاحیت‌های معلمی را مورد بازبینی قرار دهد. امیدی و همکاران (۱۳۹۵) در پی واکاوی اندیشه تربیتی فارابی و روسو خصوصیات معلم اثربخش را برشمردند تا نشان دهند این معلمان تا چه حد در فرایند انتقال دانش مؤثر می‌باشند. هم‌چنین هاشمی و درخشنده (۱۳۹۶) مطالعه‌ای با عنوان بررسی اندیشه‌های تربیتی در فلسفه تطبیقی از دیدگاه فارابی و مطهری به تبیین اهداف و مبانی تعلیم و تربیت پرداخته‌اند. ریاضی (۱۳۹۷) در پژوهشی به استخراج و تبیین ویژگی‌های معلم در اسناد آموزش و پرورش کشور پرداخته و سپس آن را با توجه به آراء شهید ثانی نقد و بررسی نموده تا ویژگی‌های معلم با تعمیق بیشتری مورد واکاوی قرار گیرد.

جدول شماره ۱: ترسیم پیشینه موضوع و نتایج آن

ردیف	محقق	عنوان پژوهش	نتایج
۱	میرزامحمدی	فلسفه تربیتی فارابی	تبیین اهداف، مبانی، اصول و روش‌های تعلیم و تربیت از منظر فارابی
۲	مختاری	روش اخلاقی شهید ثانی	تبیین اهداف تربیتی و اخلاقی شهید ثانی
۳	حسینی	بررسی و تبیین مؤلفه‌های اخلاق حرفه‌ای معلمان از دیدگاه شهید ثانی و احمد ملا نراقی	بیان صلاحیت‌ها و اخلاق حرفه‌ای معلم از منظر دو اندیشمند
۴	امیدی و همکاران	معلم اثربخش در اندیشه‌های تربیتی فارابی و روسو و دلالت‌های تربیتی متأثر از آن	ویژگی‌های فطری و اکتسابی معلم اثر بخش و روش‌های پیشنهادی فارابی در تدریس
۵	هاشمی و درخشنده	بررسی اندیشه‌های تربیتی در فلسفه تطبیقی از دیدگاه فارابی و مطهری	تبیین اهداف و مبانی تعلیم و تربیت از منظر دو اندیشمند
۶	ریاضی	بررسی تحلیلی ویژگی‌های معلم در اسناد آموزش و پرورش کشور و نقد آن با استفاده از دیدگاه شهید ثانی	احصاء و طبقه‌بندی ویژگی‌های معلم در دو دیدگاه سند تحول و شهید ثانی

تحقیقات فوق تلاش‌های خوبی برای ترسیم وضعیت کلی تعلیم و تربیت (و بعضاً معلم) انجام داده‌اند، لکن تطبیق اندیشه دو مربی بزرگ ایرانی و اسلامی در بحث معلم و به خصوص بیان دستاوردهای آن در نظام تربیت معلم کشور وجه متفاوت و نوآورانه تحقیق حاضر می‌باشد. در واقع تعلیم و تربیت باید همت خود را به ویژه از طریق معلم معطوف آن سازد که به جای انتقال اطلاعات، به سازماندهی متفاوت اطلاعات و بلکه بالاتر از آن به ابداع ترکیب‌های نوین درمورد اطلاعات موجود روی آورد (باقری، ۱۳۸۸: ۴۵۵).

در این خصوص و با توجه به مراتب فوق در پژوهش حاضر، ویژگی‌های معلم بر اساس آراء و اندیشه دو فیلسوف نامدار مسلمان مورد مطالعه تطبیقی قرار گرفته است. لذا برای دستیابی به اهداف پژوهش سؤالات زیر بدین ترتیب صورت بندی شده اند: الف) ویژگی‌های معلم از دیدگاه فارابی کدامند؟ ب) ویژگی‌های معلم از دیدگاه شهید ثانی کدامند؟ ج) وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه فارابی و شهید ثانی در ویژگی‌های معلم کدامند؟ د) مقایسه دیدگاه‌های فارابی و شهید ثانی چه دستاوردهایی برای نظام تربیت معلم ایران می‌تواند به دنبال داشته باشد؟

۲- روش شناسی پژوهش:

در تحقیق حاضر روش‌های تحلیل تطبیقی و استنتاج استفاده شده است. براین اساس، در پاسخ به سؤال اول و دوم پژوهش، از روش توصیفی و تحلیلی در دیدگاه فارابی و شهید ثانی درخصوص ویژگی‌های معلم، استفاده شده است. درپاسخ به سؤال سوم پژوهش، با استفاده از روش تحلیل تطبیقی وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه فارابی و شهیدثانی مشخص شده است. این سطح از پژوهش معمولاً برای مقایسه و تطبیق دو یا چند پدیده (یا منبع یا متغیر) به عنوان دستمایه‌های پژوهش به منظوراستنباط و تدقیق موضوعات به کارمی رود (عالی زاده، ۱۳۸۵: ۲۷). تطبیق امکان ایجاد هم زبانی و هم داستانی میان اندیشه هاست وازهم زبانی به همدلی رسیده وبه نوعی بازشناسی فرهنگی منجرمی شود(میرزا محمدی، ۱۳۹۳: ۱۹). سپس درپاسخ به سؤال چهارم پژوهش، روش استنتاجی مورد استفاده قرار گرفته است. دراین روش دو مقدمه با هم ترکیب می‌شوند تا بتوان نتیجه ای را به صورت توصیه‌های هنجارین مربوط به هدف یا روش در تعلیم و تربیت فراهم آورد (باقری، ۱۳۸۹: ۱۰۴).

۳- یافته‌های پژوهش:

پاسخ به سؤال اول تحقیق: ویژگی‌های معلم از دیدگاه فارابی کدامند؟ از نظر فارابی و دریک منظر کلی تر اولین معلم بشر خداوند است که برای هدایت بشر فردی از نوع خودشان انتخاب نموده تا از طریق وحی و با بهره‌گیری از دلایل عقلی آنان را به یقین راهنمایی نماید. از منظر جزئی‌تر، فارابی دو دسته ویژگی برای معلم در نظر می‌گیرد، یک دسته ویژگی‌های فطری و دیگری ویژگی اکتسابی است. سنگ بنای همه ویژگی‌های معلم از منظر فارابی بر اساس اندیشه اجتماع ساکن در مدینه فاضله پایه‌گذاری شده و مبنای تربیتی و دینی دارد که در این بخش به تبیین مهمترین شاخص و عناصر این ویژگی‌ها می‌پردازیم.

الف) ویژگی‌های فطری

۱-۱ اعتقاد به خداوند به عنوان غایت هستی

اولین ویژگی در فلسفه تعلیم و تربیت فارابی اعتقاد به غایت و کمال هستی در شناخت راستین خداوند و اتصال به اوست. دراصل سعادت مصداق خیرذاتی و خداوند ذات واجب الوجود و غایت هستی بشمار می‌رود. زیرا همه چیز به آن منتهی می‌شود، پس خداوند خیر مطلق است (فارابی، ۱۳۷۱: ۴۶).

۱-۲ عادل و دوست دار عدالت

یکی از الزامات اخلاق حرفه‌ای در آیین کلاس داری موضوع عدالت آموزشی است و معلم باید در برابر دانش‌آموزان عادل باشد. فارابی نیز اصلی‌ترین رسالت معلم را در تحقق عدالت اجتماعی دانسته و معتقد است ریاست مدینه فاضله بزرگ‌ترین نقش تربیتی خود را در این زمینه ایفا می‌نماید. بنابراین در تعلیم و تأدیب درخورشان مدینه فاضله، باید به تفاوت‌های سرشتی افراد توجه شود و آموزش، سازوار با توانایی‌ها و علایق آنان صورت پذیرد (رفیعی، ۱۳۹۲: ۴۲).

۱-۳ شجاع و دارای اراده قوی

فارابی یکی از ویژگی‌های مهمی که برای رئیس مدینه فاضله در نظر گرفته دلیری، همت بلند، شجاعت و اراده قوی است (سجادی، ۱۳۵۴: ۲۷۲). معلمی که همه اعمال ارادی او مبتنی بر علم و آگاهی است و به جهت پیروی از عقل و مخالفت با تمایلات نفسانی شجاعتی یافته که حاصل آن هدایت متریبان به سوی خیر و حقیقت مطلق است.

۴- ۱ سعه صدرودارای روحیه بردباری

یکی از مهمترین صفات خوب معلم از نظر فارابی داشتن سعه صدر و صبر در مقابل عملکرد متربیان است. صبر یکی از شاخص ترین و عام ترین صفات نفسانی بازدارنده است که در تکامل فردی و اجتماعی بشر مؤثر بوده و پیامبران و اوصیاء الهی به جهت داشتن این صفت مورد ستایش قرار گرفته‌اند. چنانچه در قرآن بیش از هفتاد بار از این واژه استفاده شده و به عنوان یک فضیلت اخلاقی همپایه عبادت معرفی شده است.

۵- ۱ پرهیزگار و دوری از هوی و هوس نفسانی

ریاست اجتماع فاضل اسلامی برای هدایت متربیان به سوی سعادت دنیوی و اخروی و انجام وظیفه و مأموریت تربیتی خود باید با تقوی و دارای فضیلت‌های اخلاقی باشد. تقوی عبارت از آن است که نفس تحت محافظت قرار بگیرد تا به ارتکاب گناه یا خطا دچار نگردد (باقری، ۱۳۷۴: ۵۷). معلم ثانی معتقد است فضیلت افعالی اکتسابی و ارادی هستند که در مقابل رذیلت قرار دارد و برای رسیدن به سعادت به کار می‌روند.

۶- ۱ علاقمند به امر تعلیم و تربیت

علاقمندی به امر آموزش یکی از اصلی ترین عناصری است که سبب می‌شود فعالیت‌های مربی هدایت یافته و درجهت بهبود عملکرد مربی گام بردارد. علاوه بر آن زمینه ساز احترام، عشق و ورزی و محبت شده که به عنوان یک شیوه مؤثر مورد استفاده قرار می‌گیرد. این موضوع پیام مهم تربیتی دربر دارد و آن پیام این است که در فلسفه تربیتی فارابی رابطه میان معلم و شاگرد و به طور کلی، ارتباط افراد در محیط آموزشی، از نوع ارتباطات انسانی است نه ارتباط ابزاری و اداری، در واقع ارتباط مرید و مراد است (میرزاحمدی، ۱۳۹۲: ۹۲).

۷- ۱ تربیت یافته بر اساس قانون و فطرت خویش

فارابی (۱۹۹۱) معتقد است معلم از نظر فردی باید تربیت یافته بر اساس قانون و فطرت خویش باشد. فطرت میل و تمایلی است که در ضمیر آدمی ریشه دارد و هرگاه بیدار شود، آدمی را به سوی حق و کمال الهی فرا می‌خواند. براین اساس انسان بی رنگ نیست، بلکه نگین جانش از پرتو ربوبی رنگین است (باقری، ۱۳۷۴: ۱۵). به همین سبب معلم می‌تواند با تقویت مهارت‌های حرفه ای از طریق آموزش و اطلاعات علمی، خودباروری و توانمندی‌های فردی خود (خوش فهمی و سریع انتقال بودن، زیرکی، حافظه قوی و بیان خوش) را پرورش دهد.

ب) ویژگی‌های اکتسابی

۸- ۱ حکیم و دانا

یکی از گروه‌هایی که فارابی در اجتماع فاضله برای معلم در نظر گرفته است افاضل می‌باشد. فارابی در فصول منتزعه (۱۳۸۱ : ۶۵) حکیمان، عقلا و صاحبان خرد را جزء افاضل دانسته و معتقد است آنان باید در صناعات و علوم مختلف متخصص شده و به کمال معرفت رسیده باشند. براین اساس برای فارابی، برترین حکیم در میان انسان‌ها، همان ریاست فاضل است و دیگران هم به تبع وی حکمت می‌یابند.

۹- ۱ صاحب عقل و کمال عقلانی

شناخت هر پدیده‌ای مستلزم تعقل است و فارابی معتقد است انسان به مدد آن علوم را فرا گرفته و قدرت شناخت پیدا می‌کند. دراصل عقل سرمایه اصلی نفس آدمی برای بازشناسی مقصد و مقصود خود و راه یابی به سوی آن است (باقری، ۱۳۷۴ : ۳۲). معلم ثانی در فصول منتزعه دراین خصوص می‌گوید: تعقل، همان قدرت بر اندیشه و استنباط امور شایسته و نیکو است که انسان را درحقیقت به خیر عظیم و عنایت شریف و فاضل که همان سعادت است، می‌رساند (فارابی، ۱۳۸۱ : ۵۵).

۱۰- ۱ قدرت استنباط و نتیجه‌گیری

رئیس مدینه فاضله نزد فارابی باید همانند صاحبان خرد و عقلاء علاوه بر شناخت خداوند در امور انسانی و اجتماعی تعقل نماید. تعقلی که هم تراز حکمت در نظر گرفته شده و رئیس مدینه فاضله باید این امور را در بالاترین سطح اندیشه و با تجربه فراوان مورد استنباط و نتیجه‌گیری قراردهد. دراین مرحله قدرت عقلانی فرد از مرحله بالقوگی به مرحله مستفاد و بالفعلی می‌رسد. مسیر حرکت از مرحله بالقوگی به مراحل بالاتر عقل از نظر فارابی، تعلیم و تربیت است (میرزاحمدی، ۱۳۹۲ : ۱۰۲).

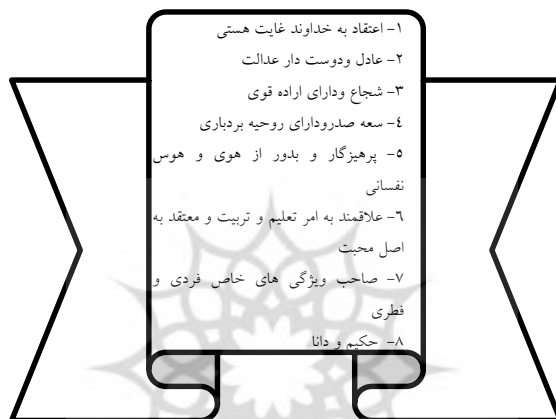
۱۱- ۱ حافظ دین و شریعت

اساسا دغدغه اصلی فارابی اعتقاد به خدا و حفاظت از شریعت دینی است و معتقد است رئیس مدینه فاضله در کنار عالمان دینی و خطیبان باید وظیفه خطیر نگهبانی، رشد و بالندگی دین را برعهده داشته باشند. براین اساس، مهم‌ترین مبنای فلسفه تربیتی را می‌توان مبنای اعتقادی دانست (میرزاحمدی، ۱۳۹۲ : ۷۷).

۱-۱۲ سلامت جسم و روان

فارابی معتقد است معلم برای رسیدن به اهداف غایی تعلیم و تربیت باید از سلامت جسم و روان برخوردار باشد. اهمیت تربیت جسمانی برای فارابی تا آنجاست که وی یکی از مهمترین ویژگی‌های رئیس مدینه فاضله را که کامل‌ترین فرد درمدینه به منظور تربیت یافتگی درابعاد گوناگون است بهره‌مندی از بدن سالم می‌داند (فارابی، ۱۳۶۱: ۲۷۲).

شکل شماره ۱: ویژگی‌های معلم از دیدگاه معلم ثانی

پاسخ به سؤال دوم تحقیق: ویژگی‌های معلم از دیدگاه شهید ثانی کدامند؟

شهید ثانی در منیه المرید، بحث ویژگی‌های معلم را بسیار کامل و جامع دیده و آن‌ها را در قالب

سه عنصر اساسی تربیت یعنی معلم، شاگرد و درس به شرح زیر تقسیم بندی می‌کند:

الف: ویژگی‌های معلم در ارتباط با خود

۱- ۲ کسب صلاحیت در امر تعلیم و تربیت

درنگاه شهیدثانی معلم دارای صلاحیت‌های حرفه ای خاصی است که او را از دیگر افراد متمایز کرده و به همین سبب او را عالم ربانی می‌نامد. کسی که قبل از ورود به امر تعلیم وتربیت باید مراتب صلاحیت و شایستگی خویش را برای احراز چنین جایگاهی فراهم آورد و باید این شایستگی، درتمام مظاهرووجود اوپدیدار باشد یعنی سیما و چهره، طرزسخن گفتن وگفتارش نمایانگراهلیت و شایستگی اوبرای احراز مقام تعلیم بوده و اساتید صالح نیز صلاحیت او را تأیید و آن را گواهی کنند(شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۰۳).

۲-۲ به کارگیری علم

معلم و استاد در نظر شهید ثانی باید از شایستگی‌ها و صلاحیت‌های علمی برخوردار بوده و آن را به کاربرد. یعنی کسی که بر مسند تدریس تکیه می‌زند باید رفتارش طبق موازین علمی خود باشد. اگر کردار کسی، گفتار او را تأیید نکند و میان کردار و گفتارش نا هماهنگی مشهود گردد نمی‌توان عنوان عالم و دانشمند را بر او اطلاق کرد (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۰۷).

۲-۳ حفظ شان علم

یکی از مهمترین ویژگی‌هایی که شهید ثانی برای مقام استادی در نظر گرفته است حفظ حیثیت و شئون علم و دانش است. به این معنی که علم را به افراد نالایق تعلیم ندهد (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۰۴). پاسداری از حرمت و آبروی علم و دانش مستلزم بهره‌مندی از شاگردان لایق و بهترین شیوه‌های تربیتی در برخورد با آنان در کلاس درس است. در چنین شرایطی و در قیام به وظیفه تعلیم و با وجود چنین مصلحت و ضرورت دینی معلم باید واجد حسن نیت و اخلاص در اداء وظیفه تعلیم باشد (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۰۵).

۲-۴ رعایت شئون اخلاقی

در نظر شهید ثانی معلم از اصلاح نفس و آراستن و پیراستن جان و دل و کوشش در جلب رضای پروردگار غافل نیست و همواره برای آن تلاش می‌کند. فروتنی، حسن خلق، مهربانی، ملامت و ملاحظت، انصاف و احترام، متانت و وقار از جمله ویژگی‌هایی است که شهید معتقد است معلم برای حفظ شئون اخلاقی باید به کار بندد تا بر حرمت و شکوه خود افزوده و نزد متریبان محبوب شود. در این میان مزاح و شوخی اندک نیز می‌تواند مایه نشاط و تجدید شادابی و زدودن فرسودگی خاطر شاگردان باشد. جدی بودن معلم و حفظ وقار او مانع از این نیست که پاکدل و خوشگو باشد و با شاگردان خود مطابق مقتضیات مزاح نماید (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۶۴).

۲-۵ کوشش برای بذل و انفاق علم

رسالت و وظیفه معلم ایجاب می‌کند که در انتقال دانش علاوه بر ایجاد عدالت بین متریبان سخاوتمندانه دانسته‌های خود را در اختیار آنان قرار دهد. به همین سبب باید معلم سرمایه‌ها و اندوخته‌های علمی خود را به افرادی که ذی‌حق و نیازمند به علم و دانش هستند، بذل و انفاق کند و در نشر علم و اعطاء آن به افراد محتاج بخل نرزد (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۱۴).

ب: ویژگی‌های معلم در ارتباط با شاگرد

۶-۲ ایجاد خلوص نیت در شاگرد

نخستین گام در ارائه دانش به دانش پژوه در نگاه شهید ثانی ایجاد خلوص در سایه ایمان به پروردگار عالمیان است. باید معلم به دانشجو بفهماند که فقط در سایه چنین حالت روحی ابواب معارف و دانش‌ها فراسوی او گشوده می‌شود (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۲۴). از همین روی شهید ثانی ایمان را عالی‌ترین زمینه برای کشف اسرار و حقایق پیچیده عالم با استفاده از شیوه‌های مناسب (ارائه آیات، اخبار، اشعار و تمثیل) معرفی می‌نماید.

۷-۲ تشویق و تنبیه

شهید ثانی (۱۳۵۹: ۲۲۵-۲۴۶) در به کارگیری شیوه‌های اصولی تربیت به ویژگی ایجاد انگیزه اشاره دارد و می‌فرماید: معلم باید شاگردان خود را به علم و دانش تشویق نماید و فضایل و مزایای علم و علما را به آنان تذکر دهد. در تنبیه (۱۳۵۹: ۲۲۹) نیز معتقد به استفاده از شیوه‌های اثربخش (شیوه‌های غیر مستقیم؛ ایما، اشاره، تعریض و کنایه در تدریس است که می‌تواند در پیشگیری از سوء رفتار شاگردان مؤثر باشد. هدف همواره و در همه حال تربیت شاگردان است، بنابراین نباید از عامل تنبیه استفاده کرد بلکه نهایت تخلف متریبان باید طرد موقت، آن هم با توجه به اقتضات موجود باشد.

۸-۲ پی‌گیری احوالات شاگرد

تفقود دلجویی از احوالات شاگردان از شیوه‌های مؤثری است که شهید ثانی معتقد است معلم می‌تواند برای ایجاد یک محیط آموزشی اثربخش به کار برد. اودر (۱۳۵۹: ۲۳۴) بیان داشته وظیفه مذکور که از حس شفقت و دلسوزی معلم ریشه می‌گیرد این است که اگر یکی از شاگردان و یا حاضران حلقه درس استاد، در جلسه درس حضور نیافت و غیبت او غیر عادی به نظر رسید، باید از احوال او و علت غیبت او پرس و جو کند.

۹-۲ رعایت تفاوت‌های فردی شاگردان

از اصول بسیار مهم تعلیم و تربیت که معلم باید در ایجاد عدالت آموزشی رعایت نماید توجه به تفاوت‌های فردی متریبان است. شهید ثانی (۱۳۵۹: ۱۹۶) در این ارتباط می‌فرماید: معلم باید نوع و روش آموزش خود را متناسب با توان شاگرد برگزیند و با هر کس در حد فهم و جایگاهش سخن بگوید. در واقع معلم نه تنها استعداد دانش آموز را کشف و شناسایی می‌نماید بلکه با توجه به فراخور و حال دانش آموز به او آموزش می‌دهد.

۱۰-۲ تدریس مناسب

یکی از مهمترین ویژگی‌های معلم مطلوب نزد شهید ثانی علاقه به شغل و حرفه معلمی است که می‌تواند زمینه ساز تدریس مناسب برای تفهیم مطالب درسی است. در این ارتباط شهید ثانی (۱۳۵۹: ۲۳۶-۲۵۰) می‌فرماید معلم برای ایجاد فضای مناسب در تدریس باید مطالب علمی را با بیانی آرام و صدایی رسا به صورت بسیار دقیق با حفظ پیوستگی مطالب و متناسب و با توجه به فهم و استعداد شاگردان و برای ایجاد مهارت‌ها و به چالش کشاندن موقعیت‌های یادگیری از آسان به سخت ارائه نماید تا مرتباً آزادانه و با شیوه پرسش و پاسخ (اصل استتکاف) در مباحث علمی شرکت نماید.

۱۱-۲ معلم پروری

از جمله مسائلی دیگری که شهید ثانی خاص به آن توجه نموده است تربیت شاگردان برای احراز شغل معلمی است. شهید ثانی معتقد است که اگر دانشجو به حد کمال نسبی در دانش دست یافت و شایستگی لازم را برای تصدی مقام تعلیم استقلالی احراز کرد باید به ترتیب و سامان بخشیدن کار و حرفه خود [به این منظور که او نیز به نوبه خود اقدام به تعلیم علم به دیگران بنماید] قیام کند (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۵۴). سپس او را در محافل و مجلس معرفی نموده و مورد ستایش قرار دهد.

۱۲-۲ فروتنی علمی

از ویژگی‌های منحصر به فرد معلم در اندیشه شهید ثانی فروتنی و تواضع در تمامی جریان آموزش و به خصوص در ارائه درس به شاگردان می‌باشد. او در (۱۳۵۹: ۲۳۱) اشاره نموده است که نباید معلم با شاگردان خویش رفتاری شکوه‌مندانه و بزرگ‌مآبانه در پیش گیرد، بلکه باید فروتنی و نرمش را در برخورد با آنان به کار گیرد. زیرا تواضع و فروتنی از جمله ویژگی‌های اخلاقی است که صیانت و احترام متقابل، محبت، حق‌مصاحبت و هم‌نشینی بین معلم و شاگرد را افزایش می‌دهد.

ج: ویژگی‌های معلم در ارتباط با درس

۱۳-۲ آراستگی ظاهر

یکی از اصول مهم در ویژگی‌های فردی معلم در آراء شهید ثانی اصل آراستگی است که سبب جذب و انگیزه بیشتر در شاگردان می‌شود. شهید معتقد است باید معلم با آمادگی کامل و زمینه‌هایی که نمایانگر وقار و هیبت او است و با لباس و بدنی نظیف و پاکیزه وارد جلسه درس شود و جامه خویش را از پارچه سفید تهیه کند، زیرا جامه سفید بهترین و نیکوترین و زیباترین لباس و تن‌پوش انسان

است. (شهید ثانی، ۱۳۵۹: ۲۵۷). از نظر شهید معلمی تواناست که علاوه بر ظاهری نیکو با شوق و نشاط، فضای آموزشی را مطلوب نموده و باعث تحرک و شادابی در شاگردان نیز شود.

۱۴-۲ هدف داشتن در تدریس

توجه به اهداف تعلیم و تربیت موجب آشکار کردن یا به تعبیری به فعلیت رساندن استعداد و توانایی متریبان خواهد شد. شهید ثانی (۱۳۵۹: ۲۶۲) در پی مشخص نمودن اهداف تعلیم و تربیت در آراء خویش می‌فرماید: معلم باید قبل از تدریس و حتی هنگام خروج از خانه خود، قصد و هدف خود را تنظیم نماید و به این صورت که نیت او باید عبارت از تعلیم و نشر علم و ترویج مطالب سودمند دینی و تبلیغ احکام مذهبی باشد، احکامی که به عنوان امانت بدو سپرده شده و موظف است که آن را برای دیگران تبیین و گزارش نماید.

۱۵-۲ رعایت ترتیب منطقی دروس

تقدم و تأخر در ارائه دروس یکی از نکات قابل توجهی است که در این دیدگاه با توجه به میزان توانایی و درک دانش آموزان برای تفهیم مطالب دروس طرح شده است. شهید ثانی (۱۳۵۹: ۲۷۱) در این مورد بیان می‌دارد: در صورتی که معلم با درس‌های متعددی مواجه باشد و خود را در برابر متقاضیانی ببیند که خواهان تدریس علوم متنوعی هستند، باید علم و دانشی را پیش از هر درس دیگری تدریس کند که واجد شرافت فزونتری نسبت به سایر علوم می‌باشد.

۱۶-۲ به یاد خدا بودن در کلاس

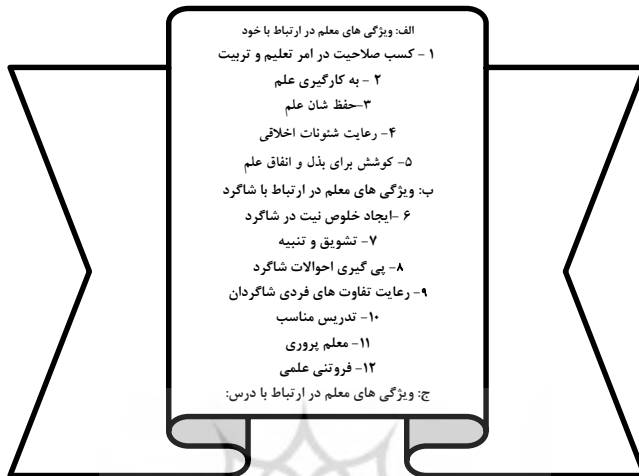
از آن جایی که هدف تعلیم و تربیت در دیدگاه شهید ثانی تصفیه و پالایش دل از آلودگی هاست. یکی از وظایف اصلی در جریان درس توجه به یاد خدا برای رسیدن به قرب است. به همین سبب شهید ثانی (۱۳۵۹: ۲۵۸-۲۸۹) اظهار می‌دارد معلم از لحظه خروج از منزل، حضور در کلاس، در جریان درس همواره باید یاد خدا را در دل خود و شاگردانش زنده نگاه دارد تا هدف اصلی یعنی قرب به خداوند و پالایش روح از آلودگی‌ها هرگز فراموش نشود.

۱۷-۲ اشتغال دائم به تدریس و علم آموزی

از توصیه‌های مهم شهید ثانی (۱۳۵۹: ۲۵۵) فرا گرفتن علم و ادامه تحصیل و یادگیری شیوه‌های صحیح آموزش می‌باشد. این علم آموزی نه تنها باید مستمر و به دور از تعصب باشد بلکه باید از هر فردی که دارای رتبه علمی است، کسب شود. بنابراین لازم است دانشجو در پی کسب

علوم، اساتید متبحری را انتخاب نماید که هدف آنان در تعلیم و تربیت مراتب رضا و خشنودی خداوند باشد و هم چنین بتواند حکمت گمشده خود را نزد آنان بیابد.

شکل شماره ۲: ویژگی‌های معلم از دیدگاه شهید ثانی

پاسخ به سؤال سوم تحقیق: وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه فارابی و شهید ثانی در

ویژگی‌های معلم کدامند؟

وجوه اشتراک:

- دغدغه نسبت به مسأله معلم و معلمی: فارابی که خود معلم ثانی است بر این باور است که رئیس مدینه با بهره گیری از دلایل فلسفی و آموزش لازم می‌تواند مردم را آگاه و آماده تصدی مشاغل نماید که آرمان‌های مدینه فاضله توسط این افراد متحقق شود. از این رومی‌زاده محمدی و ظفری پور (۱۳۸۸) فارابی را از «پیشروان نظریه آموزش برای همه» معرفی نمودند. شهید ثانی نیز که با اثر بزرگ خود منیه المرید در پی بهبود تعلیم و تربیت و افزایش بازده فعالیت‌های آموزشی معلم و شاگرد اهداف، اصول و روش‌هایی تربیتی را تدوین نموده که در نوع خود بی نظیر می‌باشد.

- حافظ شریعت: معلم ثانی و شهید ثانی معتقدند که معلم موجب قوام دین و محافظ شریعت الهی است. فارابی در بیان ویژگی‌های فطری و اکتسابی به مواردی از جمله شناخت خداوند، پرهیزگاری و دوری از هوی و هوس، حفاظت از ارزش‌های دینی اشاره دارد که نشان از مبنای اعتقادی در فلسفه خویش می‌باشد. شهید ثانی نیز اولین گام برای ورود به عالم علم و دانش ایجاد خلوص در سایه ایمان به پروردگار و دائم به یاد او بودن را برای حفظ صیانت دین الهی واجب دانسته و خواهان تربیت دینی است.

– علاقه مند به تعلیم و تربیت: یکی از نقاط مشترک در هر دو دیدگاه علاقمندی به کار تعلیم است. از آن جایی که معلمان زمان زیادی را باید صرف آموزش نمایند و اگر در انجام آن انگیزه کمی داشته باشند موجب بی رغبتی و بی تفاوتی شاگردان خواهند شد. بنابر این هر دو فیلسوف مسلمان معتقدند معلم باید نسبت به شاگرد و تعلیم او از انگیزه مناسبی برخوردار باشند و از شیوه‌های مناسب برای افزایش قدرت یادگیری استفاده نمایند. از این رو باید رفتار معلم با آنان چنان که – رسول خدا (ص) گفته است – با ملایمت و ملاحظت و گشاده رویی و دلسوزی و کرامت همراه باشد. (شهید ثانی، ۱۴۰۹: ۱۹۲)

– آراستگی به خصوصیات اخلاقی: یکی از حوزه‌های مهم در فلسفه تربیتی معلم ثانی و شهید ثانی تربیت اخلاقی است و معلم باید به پرورش استعداد درونی و کسب فضیلت‌ها بپردازد. بنابراین در نظر فارابی معلم باید عادل و دوست دار عدالت، شجاع و دارای اراده قوی، سعه صدر و دارای روحیه بردباری، پرهیزگار و بدور از هوی و هوس نفسانی باشد. شهید ثانی نیز معتقد است معلم همواره در پی اصلاح نفس خویش در جلب رضای خداوند باید دارای حسن خلق، انصاف و احترام، متانت و وقار، فروتنی، مهربانی، ملایمت و ملاحظت باشد و شئون اخلاقی را رعایت نماید.

– معلمی به عنوان یک حرفه تخصصی: در نگاه فارابی و شهید ثانی برای اینکه فردی بتواند امر آموزش را به درستی انجام دهد باید از شایستگی‌ها و صلاحیت‌های علمی و حرفه ای برخوردار باشد آن چنان که بتوان او را از افراد دیگر متمایز کرد. چه در نگاه فارابی رئیس مدینه فاضله باشد چه عالم ربانی از نظر شهید ثانی معلم کسی است که به جنود عقل مجهز و از جلود جهل متبری و عالم به علوم اسلامی و دارای حکمت الهی است. معلمی که در ویژگی‌های فردی دارای هوش سرشار، حافظه قوی، خوش فهم و سریع الانتقال و دارای قدرت استنباط و نتیجه گیری است و به شدت به خواندن و نوشتن علاقمند بوده و در به کارگیری علم، اشتغال دائم به تدریس و علم آموزی، رعایت اهداف و ترتیب منطقی دروس، رعایت تفاوت‌های فردی و تشویق و تنبیه شاگردان، حفظ و گسترش علم کوتاهی نمی ورزد.

وجوه افتراق:

علی رغم آنچه در ویژگی‌های مشترک در دو دیدگاه ارائه شد، شهید ثانی در آداب تعلیم و تعلم کتاب مستقلی دارد که به موضوع معلم، شاگرد و تدریس به طور مفصل پرداخته، اما فارابی به طور مستقیم وارد این موضوع نشده و می‌توان با تعمق در آثار اجتماعی و سیاسی وی آموزه‌های تربیتی را

از اندیشه‌های فلسفی وی احصاء نمود. بدین ترتیب روشن است که در بررسی و مقایسه ویژگی‌های معلم بین این دو دیدگاه تفاوت‌هایی نیز وجود دارد که هریک از زوایای خاص خود به آن پرداخته است و در این مقاله بدین شرح می‌باشد:

- جامعیت دیدگاه شهید ثانی به ویژگی‌های معلمی: معلم ثانی موضوع معلم را کلی می‌بیند و به جزئیات امر ورود نمی‌کند به گونه‌ای که محیط اجتماع را مدرسه و پیامبر و امام را معلم و شاگردان را توده مردم در نظر گرفته و با بهره‌گیری از دلایل فلسفی به هدایت می‌پردازد. اما شهید ثانی دیدی جامع نسبت به معلم و شاگرد و تدریس دارد که در جایگاه خود بسیار دقیق، عالمانه و کم نظیر است. ساز و کارهایی چون معلم پروری، توجه به اهداف تدریس، رعایت ترتیب منطقی دروس، تدریس مناسب، اشتغال دائم به تدریس و علم آموزی، آراستگی ظاهر، انفاق علم، حفظ شأن علم، فروتنی علمی که نشان از وسعت و گستره ابعاد صلاحیت‌های معلمی دارد و ارتقاء کیفیت حرفه معلمی را به دنبال خواهد داشت.

- توجه به موضوع شاگرد: شهید ثانی در بحث معلمی شاگرد را نیز دیده و وظایف مشخصی را با توجه به اصول تربیتی (تفاوت‌های تربیتی، تشویق و تنبیه و...) برای معلم در نظر می‌گیرد تا او را تربیت نماید در حالی که فارابی شاگرد و ویژگی‌های آن را مستقل از معلم و جداگانه می‌بیند. از این روی و به نظر فارابی (۱۳۷۷) شاگرد باید به درک نایل آید، به تحصیل علاقمند باشد و در این کار جدیت داشته باشد و در این راه به مطالعه اندیشه‌های گذشتگان بپردازد و آن‌ها را نقد و بررسی نماید تا به درجه اجتهاد برسد.

- تقسیم بندی ویژگی‌های معلم: معلم ثانی در تقسیم بندی ویژگی‌های از یک سو به ویژگی‌های فطری نظر دارد و از طرف دیگر به ویژگی‌های اکتسابی توجه نموده که برگرفته از اندیشه فلسفی فارابی مبتنی بر کسب معرفت از طریق عقل و فطرت می‌باشد. در حالی که شهید ثانی در منیه المرید با تمرکز بر آداب تعلیم و تربیت به طور اخص ویژگی‌های معلم را به سه بخش بدین ترتیب مجزا نموده است:

۱- آداب و وظایف معلم نسبت به خود ۲- آداب و وظایف معلم نسبت به شاگردان ۳- آداب و

وظایف معلم در جلسه درس

شکل شماره ۳: وجوه اشتراک و افتراق دیدگاه فارابی و معلم ثانی در خصوص ویژگی‌های معلم

وجوه اشتراک	وجوه افتراق
<ul style="list-style-type: none"> • دغدغه نسبت به مسأله معلم و معلمی • حافظ شریعت • علاقه مند به تعلیم و تربیت • آراستگی به خصوصیات اخلاقی • معلمی به عنوان یک حرفه تخصصی 	<ul style="list-style-type: none"> • جامعیت دیدگاه شهید ثانی به ویژگی‌های معلمی • توجه به موضوع شاگرد • تقسیم بندی ویژگی‌های معلم

پاسخ به سؤال چهارم تحقیق: مقایسه دیدگاه‌های فارابی و شهید ثانی چه دستاوردهایی

برای نظام تربیت معلم ایران می‌تواند به دنبال داشته باشد؟

- معلمی حفاظت از شریعت است:

از اصول مهم در فلسفه تعلیم و تربیت فارابی و شهید ثانی توجه به رویکرد دینی برای پاسداری از ارزش‌ها و کیان شریعت اسلامی است به گونه ای که ابعاد معنوی و عقلانی آدمی پرورش یابد. از آن جایی که این نگرش نقش کلیدی و محوری در هر دو دیدگاه دارد می‌تواند تأثیر بسزایی در نظام تربیت معلم داشته باشد. فارابی فیلسوفی مسلمان است و دغدغه اصلی او از ورود به دنیای فلسفه، اعتقادات دینی اوست (میرزامحمدی، ۱۳۹۲: ۷۶). شهید ثانی نیز تعلیم و تربیت را موجب قوام دین و از واجبات کفایی می‌داند (رفیعی، ۱۳۹۲: ۲۳۵). از این رو معلم در حفظ مصالح دینی باید از طریق مذاکره و گفتگوهای علمی به علم و دانش روح تازه ای ببخشد.

- معلمی مسئولیت است نه وظیفه :

در نظام سنتی تعلیم و تربیت ما به ویژه بعد از اسلام و به طور خاص در نزد مریبان بزرگ اسلامی ایرانی، معلم بودن و معلمی کردن بیش از این که یک حرفه باشد، یک مسئولیت اجتماعی بوده و مریبان در این خصوص بسیار حساس و ملتزم بوده‌اند. برای آنان کار معلمی هدایت جامعه به سوی کمال و جلوگیری از انحرافات اجتماعی مردم بوده است (شریعتی، ۱۳۶۵). از نظر فارابی ایجاد ارزش‌های اخلاقی از طریق روابط انسانی است نه روابط اداری و ابزاری. از این رو ریاست اجتماع فاضل می‌کوشد از طرق شیوه‌های تربیتی استعدادهای سرشتی شهروندان را پرورش دهد. از نگاه شهید ثانی نیز شأن تربیتی معلم اگر پر رنگ تر از شدن آموزشی او نباشد، باری همان مایه آن است (رفیعی، ۱۳۹۲: ۲۳۸). لذا لازم است معلم علاوه بر آموزش مراقب اخلاق و رفتار شاگردان باشد تا از کجروی‌ها مصون بماند.

- معلمی پدیدآورندگی است، نه مصرف کنندگی دانش:

فارابی فیلسوف توانمندی است که در عمر پر برکت خود آثار بی بدیل فراوانی را در علوم و صناعات مختلف برجای گذاشته است و این نشان از گستردگی دانش او در همه علوم زمانه خود است. فارابی پدید آورنده دانش هاست و از همین روی او را معلم ثانی نامیده‌اند. یکی از مهمترین آثار فارابی کتاب احصاء العلوم است که آن را دایره المعارف علوم نامیده‌اند. فارابی (۱۳۸۹: ۵) هدف از نوشتن این کتاب را چنین بیان می‌دارد: هدف ما در این کتاب، آن است که علوم را به احصاء و شمارش در آوریم.

- معلمی پایداری بر عقیده تا پای جان است:

تأثیر اندیشه ناب عالمان و اندیشمندانی که بر راه عقیده خود راستین خود تا پای جان ایستاده‌اند بر کسی پوشیده نیست. شهید ثانی عالمی برجسته و از مفاخر شیعه است که در طریق دفاع از حریم اهل بیت و نشر تعالیم آنان به شهادت رسید و آثار برجسته‌ای در تعلیم و تربیت از خود برجای گذاشت. فارابی نیز با آنکه سرآمد روزگار خود در علوم و حکمت بود زهد پیشه و عزلت‌گزین نیز بود و در زندگی دنیا به اندک قناعت می‌کرد، درباره تنگدستی او هنگام تحصیل حکایت‌هایی نقل شده که نشان از استواری او در راه دانش اندوزی دارد (اعرافی و همکاران، ۱۳۸۶: ۸۵).

- معلمی مانند خود پروردن است:

منیه المرید فی آداب المفید و المستفید یکی از بهترین الگوهای تربیتی در زمینه آداب تعلیم و تربیت است که شهید ثانی به آن پرداخته است. از جمله ویژگی‌های مهمی که به عنوان یک اصل مهم در نظر گرفته شده و می‌تواند در نظام تربیت معلم کاربرد فراوانی داشته باشد ایجاد انگیزه برای جانشین پروری نزد معلم است که در نوع خود بی نظیر و قابل تأمل است. علاقه و جدیت معلم در کار تعلیم و تعلم می‌تواند زمینه ساز تربیت متریبانی شود که در آینده به انجام این شغل بپردازند. معلمان خوب به یک باره زاده نمی‌شوند بلکه توسط معلمان امروز برای فردا تربیت می‌شوند.

- معلمی آموزندگی مداوم است:

از منظر دو فیلسوف مسلمان معلم پیوسته در پی تعلیم و تعلم است و روحیه علمی خود را با تفکر، مطالعه، بحث و گفتگو تقویت می‌نماید. رفیعی (۱۳۹۲) در بیان ویژگی‌های رئیس مدینه فاضله از نظر فارابی، او را دوستدار تعلیم و تربیت دانسته و معتقد است دشواری‌های تحصیل نباید او را آزرد و در این مسیر باید راسخ، نترس و پیشرو باشد. شهید ثانی نیز در پی فراگیری شیوه‌های صحیح تربیتی (۱۳۵۹: ۲۵۴-۲۵۶) به اشتغال دائم به تعلیم و ادامه تحصیل اشاره نموده تا به عامل بسیار مهم و

مؤثری برای بسامان یافتن جامعه، معلمان و شاگردان شود. بهره مندی از آموزش مداوم در نظام تربیت معلم می‌تواند مقدمه‌ای برای بسط و توسعه ظرفیت وجودی معلمان برای کسب شایستگی‌های حرفه‌ای شود.

شکل شماره ۴: دستاوردهای دیدگاه معلم ثانی و شهید ثانی برای نظام تربیت معلم

۴- بحث و نتیجه‌گیری:

در این پژوهش با مطالعه آراء و اندیشه‌های فارابی و شهید ثانی به تحلیل و مقایسه ویژگی‌های معلم پرداخته شده و دستاوردهای آن برای نظام تربیت معلم در ایران استخراج و ارائه شده است. با توجه به ضرورت تحول بنیادی در آموزش و پرورش و تدوین سند ملی، موضوع تربیت و تأمین معلم در شرایط فعلی جامعه یکی از مهم‌ترین عوامل توسعه بشمار می‌آید. ابتناء به آراء و اندیشه‌های مریبان اسلامی که در خصوص ویژگی‌های معلم مطالب مهمی را ارائه کرده‌اند می‌تواند نقش تعیین‌کننده‌ای در مبانی نظری و فلسفی آموزش و پرورش ایجاد و از الگوهای وارداتی و تقلیدی جلوگیری نماید. معلم ثانی و شهید ثانی دغدغه‌های فراوانی در امر تعلیم و تربیت داشته و ساز و کارهایی متفاوتی را در اندیشه‌های خود برای ویژگی‌های معلم در نظر گرفته‌اند که در تمهید و رشد همه جانبه معلم مؤثر و سازنده بوده و قادر است جانی دوباره به نظام تربیت معلم ببخشد.

شاید با مطالعه تحقیق حاضر، این موضوع به ذهن خواننده برسد که مطالعه اندیشه مریبانی که لاقلاً چند صد سال از زمانه ما فاصله دارند، چه مشکلی را می‌تواند از مشکلات نظام کنونی آموزش و

پرورش ما (در این جا زیر نظام تربیت معلم) حل کند و آیا می‌تواند دستاوردهای واقعی و امروزی برای ما به همراه بیاورد؟ البته این سؤال مهم، و نکته دقیقی است. در پاسخ می‌توان گفت که اگر ما مدعی این هستیم که فلسفه تربیتی ما مبتنی بر آموزه‌های اسلامی است، بنابراین لازم است که در تدوین برنامه هر یک از زیر بخش‌های نظام تربیتی (در این جا تربیت معلم)، به آراء و اندیشه‌های مربیان مسلمان توجه و از آن‌ها استفاده شود.

مربیان بزرگ جامعه را باید بزرگ داشت. این بزرگداشت می‌تواند سه بعد داشته باشد: نخستین بعد بزرگداشت، ستایش است. مربیان بزرگ را یک بار به سبب بزرگی و بار دیگر به سبب احساس مسئولیت در قبال دیگران باید ستود. دومین بعد بزرگداشت زایش است. مقصود از زایش، مامایی کردن اندیشه‌های بزرگان و به دنیا آوردن اندیشه‌های نوینی است که جنین آن اندیشه‌ها در ذهن بزرگان بارور شده اما فرصت بروز و ظهور نیافته است. بخشی از ادای حق بزرگان، به اتمام رساندن طرح‌های ناتمام و ارزشمند آنان است. سومین بعد بزرگداشت والایش است. والایش یعنی فراتر رفتن از افقی که این اندیشمندان برای ما ایجاد کردند. زمان اندیشمندان پایان می‌یابد اما زمان اندیشه و اندیشمندی پایانی ندارد. براین اساس، از حدود فکر و اندیشه متفکران پیشین باید گذر کرد و این گذر از حدود شامل نقد و بررسی آن هم می‌شود. اگر به آن چه این مربیان گفته و نوشته اند بسنده کنیم و مرتب به تکرار آن‌ها پردازیم، سرنوشتی جز لوٹ شدن برای آن‌ها تدارک ندیده ایم (باقری، ۱۳۹۶).

کتابنامه:

الف) فارسی :

قرآن مجید

- امیدی، محمود و همکاران (۱۳۹۵). بررسی معلم اثر بخش در اندیشه تربیتی فارابی و روسو و دلالت‌های تربیتی متأثر از آن، فصلنامه تربیت معلم فکور، سال اول، شماره ۴، ۹۸-۶۹.
- اعرافی، علیرضا. بهشتی، محمد. فقیهی، علی نقی و ابو جعفری، مهدی (۱۳۸۶) آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن ج ۱ و ۴، تهران: سمت.
- باقری، خسرو (۱۳۸۸). دیدگاه‌های جدید در فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: چاپ نشرعلم.
- باقری، خسرو (۱۳۸۹). رویکردها و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت، تهران: پژوهشکده مطالعات و فرهنگی و اجتماعی.
- باقری، خسرو (۱۳۹۶). سه گانه ستایش، زایش و والایش در مواجهه با سیره معلمی و اندیشه استاد دکتر علی شریعتمداری، مجموعه روایت‌هایی از سیره معلمی و سفر زندگانی استاد دکتر علی شریعتمداری، کرمان: انتشارات ماه ماهان.
- باقری، خسرو (۱۳۷۴). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: انتشارات مدرسه.
- حجتی، محمدباقر (۱۳۵۹). آداب تعلیم تعلم در اسلام، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سپهر.
- حسینی، سیده زهرا حسینی (۱۳۹۵). بررسی و تبیین مؤلفه‌های اخلاق حرفه‌ای معلمان از دیدگاه شهید ثانی و احمد ملا نراقی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شاهد.
- داوری اردکانی، رضا (۱۳۷۷). فارابی مؤسس فلسفه اسلامی، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول.
- رفیعی، بهروز (۱۳۹۲). مریبان بزرگ، تلخیص جلد ۵-۱ آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت).
- ریاضی، اعظم (۱۳۹۸). بررسی تحلیلی ویژگی‌های معلم در اسنادآموزش و پرورش کشور و نقد آن با استفاده از دیدگاه شهید ثانی، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، سال بیست و هفتم، شماره ۳۴.

- سجادی، جعفر (۱۳۵۴). سخنی چند پیرامون مدینه فاضله فارابی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی، بهار، شماره ۱۱۳.
- شریعتی، علی (۱۳۶۵). فلسفه تعلیم و تربیت، انتشارات بعثت.
- شهیدثانی، زین الدین بن علی (۱۴۰۹). منیه المریدفی آداب المفید و المستفید، المحقق: رضا مختاری، قم، مؤسسه بوستان کتاب (مرکز الطباعه والنشر التابع لمكتب الاعلام الاسلامی).
- عالی زاده، عبدالرضا (۱۳۸۵). اجرای تحقیق به روش دلفی، تهران: یوسف، اول.
- فارابی، ابونصر (۱۳۸۱). فصول متنزعه: ترجمه حسن ملک شاهی، تهران: انتشارات سروش.
- فارابی، ابونصر (۱۳۸۹). احصاء العلوم؛ ترجمه حسین خدیو جم، تهران: انتشارات طهوری.
- فارابی، ابونصر (۱۳۷۱). تعلیقات، تحقیق جعفر آل یاسین، تهران، انتشارات حکمت.
- فارابی، ابونصر (۱۳۶۱). اندیشه‌های اهل مدینه فاضله، ترجمه سیدجعفر سجادی، تهران: انتشارات طهوری.
- مختاری، علی (۱۳۸۸). روش اخلاقی شهید ثانی، کنگره بین المللی شهیدین، معاونت پژوهشی دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- میرزاحمدی، محمدحسن (۱۳۸۳). بررسی مقایسه ای اندیشه فلسفی افلاطون و فارابی. نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تبریز سال ۴۷، شماره مسلسل ۱۹۱.
- میرزاحمدی، محمدحسن (۱۳۹۲). بررسی نظریه شناخت فارابی ودلالات‌های آن در تعلیم و تربیت (با تکیه بر برنامه درسی) دو فصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، سال هشتم، شماره ۱۶، ص ۱۶۳-۱۸۳.
- میرزا محمدی، محمدحسن (۱۳۹۲). فلسفه تربیتی فارابی، تهران: دانشگاه شاهد، مرکز چاپ و انتشارات.
- میرزا محمدی، محمد حسن (۱۳۹۳). روش شناسی پژوهش تطبیقی در فلسفه تعلیم و تربیت. تهران، آییژ.
- میرزاحمدی، محمد حسن و احمد آبادی آرانی، نجمه (۱۳۹۸). اندیشمندان نوین تعلیم و تربیت ایران، تهران: انتشارات دانشگاه شاهد.
- میرزا محمدی، محمد حسن و ظفری پور، طاهره (۱۳۸۸). نگاهی نو به آموزش بزرگسالان: تهران، انتشارات یسپرون.

مهر محمدی، محمود (۱۳۹۵). «پیشگفتار» در شوق معلمی: جلوه‌هایی از زندگی و منش معلمی استاد دکتر غلامحسین شکوهی، محمد دشتی، تهران: انتشارات دانشگاه فرهنگیان.

هاشمی، سید احمد و درخشنده، رضا (۱۳۹۶). بررسی اندیشه‌های تربیتی در فلسفه تطبیقی از دیدگاه فارابی و مطهری، مجله مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، دوه سوم، شماره ۱.

ب) عربی:

الفارابی، ابونصر (۱۹۹۱). آراء اهل المدینه الفاضله، تحقیق البید نصری نادر، بیروت: دارالمشرق.

الفارابی، ابونصر (۱۴۰۳). تحصیل السعاده، تحقیق جعفر آل یاسین، بیروت: دارالاندلس.

پروشکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی